

YAQIN SHARQ MAMLAKATLARI TASHQI SIYOSATINING ASOSIY YCTNALISHLARIVA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yaqin Sharq allaqachon ilm-fan va tarixda yaxshi tanilgan tushuncha. O‘rta asrlarda va zamonaviy davrda Evropaga yaqin bo‘lgan Sharq hozirgi davr bilan taqqoslaganda bir xil mintaqani bildiradi. Shu bilan birga, o‘zgaruvchan atrof-muhit, mintaqadagi va dunyodagi vaziyat, shuningdek, ilm-fan rivoji mintaqaga chegaralari va hatto uning belgilanishi bilan bog‘liq kelishmovchiliklarni oldindan belgilab qo‘ydi.

Bir qator arab olimlarining fikriga ko‘ra, O‘rta Sharq atamasi mintaqaga Kipr yoki Afg‘oniston kabi arab bo‘lmagan mamlakatlarni kiritish uchun yaratilgan. Bu, birinchidan, an‘anaviy «arab dunyosi» tushunchasidan uzoqlashishini, ikkinchidan, zamonaviy dunyo tartibida G‘arbning markaziy rolini namoyish etadi. Ushbu nuqtai nazarni qo‘llab-quvvatlovchilar G‘arbgacha qaraganda mintaqaning turli xil xususiyatlarini ta’kidlab, Yaqin Sharq o‘miga «Arab dunyosi» yoki «Arab mintaqasi» atamasidan foydalanishni afzal ko‘rishadi [Ahmadullin V. 2014url],

Misr tadqiqotchilari R. Al-Bustani va F. Farguslar arab dunyosi yoki mintaqasi g‘oyasini rivojlantirar ekan, zamonaviy davlatlarning shakllanishidan boshlangan mintaqaviy jarayonlarni tahlil qilib, Yaqin Sharq atamasini ishlatishmaydi, balki Iroq, Suriya, Livan, Isroil, Falastin tarkibidagi arab dunyosi, arab davlatlari, Shimoliy Afrika, Sharqiy Afrika, Arabiston yarim oroli, «unumdor yarim oy» deya yozishadi. Misrlik yana bir olim M.Mualimning ta’kidlashicha, Yaqin Sharq - sharqda Eron dan g‘arbda Liviyaga, shimolda Turkiyadan Arabiston yarim orolining janubiy chegaralariga va Afrikada Sudanning janubiy chegaralariga qadar bo‘lgan mintaqadir. Bunday Yaqin Sharq siyosiy tushuncha bo‘lib, uning fikriga ko‘ra, Evropa, Osiyo, Afrika tutashgan joyda joylashgan geografik joylashuvidan tortib, hududlarning barcha o‘ziga xos xususiyatlarini o‘z ichiga olgan «Osiyo-Afrika mintaqasi» atamasidan foydalanish to‘g‘riroqdir [Ahmadullin V. 2014 url],

Ba’zi arab olimlari Yaqin Sharq deganda, shujumlardan Shimoliy Afrika, Janubiy-g‘arbiy Osiyo va Janubi-Sharqiy Evropaning ayrim qismlarini ishlatadilar. Mintaqaning chegaralari noaniq bo‘lib qolmoqda, ammo ularning fikriga ko‘ra, mintaqaga Kipr, Misr, Turkiya, Sudan, shuningdek Osiyo mamlakatlari Eron, Iroq, Falastin, Iordaniya, Livan va Arabiston yarim orolining arab davlatlarini o‘z ichiga olishi mumkin [Ahmadullin V. 2014 url], Falastinga kelsak, arab mualliflari uchun odatiy tarzda Isroilning yo‘qligi, ammo Quddusda poytaxti bo‘lgan Falastinning bosib olingan hududlari borligi ko‘rsatilgan. Aksincha, bu hukmronlik haqiqati bilan hech qanday aloqasi bo‘lmagan g‘oyaviy mantiqdur [Ahmadullin V. 2014 url],

G‘arb mualliflari mintaqaga nomida ham, uning chegaralarini belgilashda ham nomuvofiqlikka ega. Masalan, Amerika Ensiklopediyasi Yaqin Sharq asosan Janubi-G‘arbiy Osiyo va Shimoliy-Sharqiy Afrikani, shuningdek Evropaning Turkiya egallagan qismini qamrab olganligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, ensiklopediya mualliflari mintaqaga chegaralari o‘zgaruvchan bo‘lib, vaqti-vaqti bilan ayrim hududlar mintaqaga qo‘shilishi yoki chiqarilishi, madaniy va geostrategik ma’noda mintaqaga doimo markaziy o‘rinni egallab kelgani va egallashini ta’kidlamog‘da [Ahmadullin V. 2014 C. 126- 130].

Shuni ham ta’kidlash joizki, tarixiy jihatdan Near East atamasi mintaqani nazarda tutish uchun ishlatilgan. Britaniya ensiklopediyasida ta’kidlanganidek, Middle East faqat 20-asrda ishlatila boshlandi, ammo bugungi kunda bu ikkita tushuncha bir-birining o‘rnida ishlatilishi mumkin. Yaqin Sharq, O‘rta Sharq, Far East atamalari dastlab butun “Sharq” ga ishora qilish uchun kiritilgan. Yaqin Sharq XIX-XX asr boshlarida Usmonli imperiyasi va Bolqon yarim orolini, O‘rta Sharqda - Fors ko‘rfazi va Janubiy Osiyo hududlarini, Far East - Osiyo-Tinch okeani mintaqasini, ya’ni Osiyodagi Tinch okeaniga chiqadigan mintaqalarni nazarda tutgan. Ikkinchi Jahon urushi davrida inglizlar Near East va Middle East atamalarini sinonim sifatida ishlatish boshladilar va endi ular odatda MENA - O‘rta Sharq va Shimoliy Afrikaning qisqartmasidan foydalangan holda Marokashdan Erongacha bo‘lgan davlatlarni o‘z ichiga oladi, ehtimol bu o‘rganish maydonini aniqroq tavsiflaydi va ehtimol geosiyosiy jihatdan bir mintaqaga birlashtirilgandir yoki

Fransiyaning Sahel mintaqasidagi rejaları bilan bogʻliq boʻlishi mumkin deya taʼkidlashadi.

Bizning fikrimizcha, ushbu mintaqada sunʼiy ravishda oʻzlarining dinlari va tarixiy oʻtmishlariga qaramay, Afrikadagi va Yevropadagi jarayonlarga Fors koʻrfazi mintaqasidan koʻra koʻproq ishtirok etadigan, shu bilan birga mintaqadan chetlatilgan Marokash kabi mamlakatlarni oʻz ichiga oladi. Pokiston uning tarkibiga Marokash yoki Jazoirni kiritgandan koʻra ancha kam haqli koʻrinadi, chunki Pokiston Fors koʻrfazi mamlakatlari bilan bogʻliq boʻlgan Yaqin Sharqdagi voqealarda tez-tez va bevosita ishtirok etadi va shu qatorda Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti kabi mintaqaviy tashkilotlarga kiradi, jumladan, Eron va Turkiyani jalb qiladi. Shuningdek, mintaqaning belgilangan chegaralari Yevropaga koʻproq mos keladi, chunki ular Yevropani janubiy va janubiy-sharqdan qamrab oladi va Gʻarbiy Yevropa davlatlari nuqtai nazaridan aniqroqdir.

Shuni taʼkidlash kerakki, 21-asrda geosiyosiy dinamika bilan bogʻliq holda mintaqada nomiga ham, uning chegaralariga ham taʼsir koʻrsatadigan transformatsiyalar yuz berdi. 2004 yilda AQSh maʼmuriyati mintaqada chegaralarini kengaytirilgan holda talqin qilishga chaqirdi. G8 sammiti paytida AQSh prezidenti Jorj Bush siyosiy leksikonga yangi atama - “Buyuk Yaqin Sharq” (Greater Middle East) ni kiritdi.

Rossiyada Sovet Ittifoqi davridan boshlab Yaqin va Oʻrta Sharq atamasi keng tarqaldi. Eron va Afgʻoniston, baʼzida Pokiston ham Yaqin Sharqning bir qismi ekanligiga ishonishadi. Sharqqa nisbatan “Oʻrta” atamasi Evropa subkontinentisidan masofa mezoniga asoslanib, Uzoq va Yaqin Sharq oʻrtasidagi pozitsiyasini tavsiflaydi [Isayev G.].

Yaqin Sharq B.Buzan va O.Veyver [Buzan B. and Waever O. 2003.564 p.] nazariyasi doirasida alohida xavfsizlik kompleksi sifatida ajralib turadi. Ular mintaqaviy majmuani “asosiy xavfsizlik muammolari ularni shu qadar chambarchas bogʻlaydiki, ularning milliy xavfsizligini bir-biridan ajratib boʻlmaydigan davlatlar guruhi” deb atashadi [Buzan B. and Waever O. 2013.P. 53.].

Mintaqaviy xavfsizlik kompleksi quyidagi oʻzgaruvchilarni oʻz ichiga olishi kerak:

- mintaqaviy xavfsizlik kompleksini ajratuvchi chegaralar;
- mintaqaviy xavfsizlik kompleksi tarkibida ikki yoki undan ortiq avtonom birliklarning mavjudligi;
- majmua ishtirokchilarining kuchi taqsimlanadigan qutblar mavjudligi;
- davlatlar oʻrtasida koʻproq doʻstona va dushmanlik munosabatlariga ega boʻlgan ijtimoiy tuzilish mavjudligi.

Xalqaro xavfsizlik mintaqaviy darajada belgilanadi. Zamonaviy xalqaro tizim - bu katta kuch - AQSh va buyuk davlatlar - Rossiya, Evropa Ittifoqi, Xitoy va Yaponiya, shuningdek mintaqaviy majmualar, ulardan biri Yaqin Sharqdir. Buyuk davlat va buyuk kuchlarning imkoniyatlari ularga turli mintaqaviy xavfsizlik komplekslari bilan oʻzaro aloqada boʻlishga imkon beradi.

Eng faol oʻzaro taʼsir mintaqaviy xavfsizlik komplekslari doirasida amalga oshiriladi. Ushbu majmualar, boshqa narsalar qatori, tarixga qarab belgilanadigan baʼzi bir avtonomiyalarga ega. Yaqin Sharq makro darajadagi xavfsizlik majmuasi oʻzaro bogʻliq uchta kichik kompleksni oʻz ichiga oladi: Fors koʻrfazi, Levant va Magʻrib [Buzan B. and Waever O. 2013].

Bizning fikrimizcha, tadqiqot mavzusi va zamonaviy haqiqatlarga asoslanib, koʻrib chiqilayotgan mintaqada aniq mintaqaviy xavfsizlik komplekslari nazariyasi prizmasidan yaxshiroq tavsiflanadi.

“Yaqin Sharq” va “neft” dunyo geosiyosatining bir-biri bilan chambarchas bogʻliq tasvirlariga aylandi. Yaqin Sharqdagi neft zaxiralari va qazib olinishi jahon iqtisodiyoti uchun katta ahamiyatga ega ekanligi odatiy holat sifatida qabul qilinadi. Neft va gaz zaxiralarini baholash, odatda, koʻpgina noaniqliklar bilan bogʻliq vazifadir, chunki ishlab chiqaruvchi mamlakatlar investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro obroʻsini oshirish uchun oʻzlarining energetik salohiyatini oshirib yuborishadi, xuddi oʻz kompaniyalari qiymatini oshirishga qiziquvchi energetika kompaniyalari kabi.

Shubhasiz, agar biz mintaqaning energiya zaxiralarining asosiy zaxiralari toʻplangan Fors koʻrfazi mamlakatlaridan kelib chiqadigan boʻlsak, shuni taʼkidlash mumkinki, bu davlatlar birgalikda 5,4 million kvadrat kilometr maydonni egallaydi (yoki Yer yuzining taxminan 3,6%), ammo ularning global neft iqtisodiyoti uchun ahamiyati tengsiz. Saudiya Arabistoni boshchiligidagi ushbu mamlakatlar OPEKning asosiy qismi- Neft Eksport qiluvchi Mamlakatlar Tashkilotini tashkil etishi bejiz emas [Rasoul Sorkhabi. 2014].

Mintaqada butun dunyoning “energetik tortishish” markazi jalb qilingan. Taniqli amerikalik geolog

Everett Li DeGolyer (1886-1956) Yaqin Sharqda neft zahiralarining noyob ko'pligini tan olganlarning birinchilaridan edi. 1943 yilda u Saudiya Arabistoniga Yaqin Sharq neftining hajmini baholash uchun ma'lumot yig'ish uchun maxsus topshiriq bilan tashrif buyurdi. 1944 yil iyul oyida nashr etilgan hisobotda De Golyer Eron, Iroq, Quvayt, Saudiya Arabistoni, Bahrayn va Qataming neft zaxiralarini kuniga taxminan 27 barrelga baholagan, ammo bundan ham kattaroq zaxiralar hali kashf etilmaganligini ta'kidlagan. U dunyo neft qazib olishning "tortishish markazi" Karib dengizidan Fors ko'rfaziga siljib bormoqda degan xulosaga keldi.

Ikkinchi Jahon urushi avjida bo'lgan ma'ruza natijalari bugungi kunda O'rta Sharqning geosiyosiy ahamiyati asosida yotadi. Ikkinchi Jahon Urushidan keyin mintaqaning neft qazib chiqaradigan davlatlarining roli o'sishda davom etdi, ammo bozor kon'yunkturasi emas, balki iste'molchi kompaniyalar tomonidan belgilanadigan energiya narxlarining o'ta pastligi tufayli energiya eksport qiluvchi mamlakatlar doimiy qashshoqlik holatidan chiqib ketishga imkon beradigan dividendlarni olmadilar.

Vaziyat 1973 yilgi neft inqirozidan so'ng, arab davlatlari Falastin bilan ziddiyatda Isroilni qo'llab-quvvatlaydigan davlatlarga energiya manbalarini sotishdan bosh tortgandan keyin o'zgardi. Natijada, jahon bozorida energiya manbalarining yetishmasligi pay do bo'ldi, narxlar keskin ko'tarildi va shu bilan birga og'irlashgan harbiy-siyosiy vaziyat sharoitida iste'molchi mamlakatlarga etkazib berish xavfsizligi masalasi paydo bo'ldi.

Muhim moliyaviy manbalar neft ishlab chiqaruvchi davlatlar qo'lga tushdi, bu ularga dunyodagi eng gullab-yashnagan davlatlar bilan bir qatorda turishga imkon berdi. Siyosiy jihatdan ularning xalqaro maydondagi o'rni keskin oshdi. Yaqin Sharqda etakchi rollarni talab qiladigan yangi mintaqaviy kuchlar shakllandi. Fors ko'rfazi zonasining umumiy energiya zaxiralari dunyoning 60 foizini tashkil etadi. Yaqin Sharq dunyodagi neft qazib olishning uchdan bir qismini, gaz qazib olishning oltidan bir qismini, tasdiqlangan neft zaxiralarining 48 foizini va tasdiqlangan gaz zaxiralarining 38 foizini tashkil etadi.

OPEK ma'lumotlariga ko'ra, mintaqaning energetik boyliklarga boy mamlakatlari orasida Saudiya Arabistoni ajralib turadi, u Yaqin Sharqda eng kattaneft zaxirasiga ega - 2018 yilda 297,700 barrel, Qirollik dunyodagi tasdiqlangan neft zaxiralarining 17,2% ni tashkil qiladi va shuningdek, eng yirik neft eksportchisi hisoblanadi.

Asosiy zaxiralar bir necha konlarga jamlangan bo'lib, ular orasida 1951 yildan beri ishlab kelinayotgan quruqlikdagi Gavar koni, 1957 yildan beri ishlab kelinayotgan Safaniya dengizidagi neft koni va 1998 yilda dengizga olib kelingan Shoiba quruqlik koni mavjud. U shuningdek dunyodagi eng yirik quruqlikdagi neft koni hisoblanadi. U Saudiya Arabistonining milliy neft kompaniyasi bo'lgan Saudi Aramco tomonidan boshqariladi.

Eron Yaqin Sharq mamlakatlari orasida neft zaxiralari bo'yicha ikkinchi o'rinni egallab, 2018 yilda 155,6 ming barrelni qazib oldi. Mamlakat dunyodagi tasdiqlangan neft zaxiralarining taxminan 9 foiziga ega. U eng katta neft zaxiralarga ega mamlakatlar orasida dunyoda to'rtinchi o'rinni egallaydi.

Eronning asosiy neft konlariga Marun, Ahvaz, Gachsaran, Agajari va Esfandiar neft konlari kiradi. Eronning Xuziston viloyatida joylashgan Marun konida 22 milliard barrel neftning zaxiralari borligi taxmin qilinmoqda va bu dunyodagi eng yirik quruqlikdagi neft konlaridan biriga aylandi. U 1966 yilda foydalanishga topshirilgan.

Xuziston mintaqasidagi quruqlikdagi Ahvaz koni qazib olish bo'yicha dunyodagi eng yirik uchta neft konlaridan biri hisoblanadi. Eron milliy neft kompaniyasiga (NIOC) tegishli bo'lgan va Eron milliy janubiy neft kompaniyasi (NISOC) tomonidan boshqariladigan Ahvaz 1954 yildan buyon ishlab kelmoqda.

Iroq Yaqin Sharqdagi eng katta neft zaxiralarga ega mamlakatlar ro'yxatida uchinchi o'rinni egallab turibdi, 2018 yilda 147,2 ming barrelni tashkil etdi. Mamlakat neftning deyarli 90 foizini mamlakatning janubiy qismidagi quruqlikdagi neft konlaridan ishlab chiqaradi. Basra, Bog'dod va Ramadi shaharlari do'konlari mamlakatning neft zaxiralarining katta qismi va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, Iroq hozirgi neft qazib olishni davom ettirish uchun yillik investitsiyalarga 1 milliard dollar kerak.

Mamlakat birinchi navbatda dunyodagi uchinchi eng yirik qazib olinadigan Rumayla konida ishlaydi, taxminan 17 milliard barrel qayta olinadigan neft qolgan.

Iroq shuningdek, mamlakat janubida joylashgan Majnoun konini boshqaradi. Ushbu kon dunyodagi eng boy neft konlaridan biri hisoblanadi, uning neft zaxiralari 23 dan 25 milliard barrelgacha va 12,8 milliard barrel neftning aniqlangan zaxiralari mavjud.

Quvayt, kichik hajmiga qaramay, jahon energetika bozoriga katta hissa qo'shadi va Yaqin Sharqda to'rtinchi yirik neft zaxirasiga ega. 2018 yilda 101,5 ming barrel ishlab chiqarildi va OPEK mamlakatlari orasida uchinchi o'rinda neft ishlab chiqaruvchi mamlakat dunyodagi neft zaxiralarining 8 foiziga egalik qiladi.

Quvaytda neft qazib olish uchta asosiy kondan amalga oshiriladi. Ulardan biri mamlakatning shimoliy qismida joylashgan Ratka. Ushbu kon kuniga 4 million barrel neftni rejalashtirishga yordam berishi kutilmoqda.

Burgan koni dunyodagi ikkinchi yirik neft koni hisoblanadi. U Quvaytning janubida joylashgan va kuniga 1,7 million barrelgacha ishlab chiqarishga qodir. Quvayt ushbu sohani 1938 yildan beri rivojlantirmoqda.

Quvayt neft kompaniyasi Katta Burganga dengiz suvi va karbonat angidridni quyish kabi takomillashtirilgan neftni qazib olish texnikasi orqali quvvatni oshirish uchun sarmoya kiritishni rejalashtirmoqda.

Mamlakat shuningdek, janubiy Kuvayt yaqinidagi quruqlikdagi bo'lingan neytral zonada (PZ) joylashgan Vafra neft konidan xom neft qazib oladi.

Taxminan 5000 km² maydonni o'z ichiga olgan Vafra neft koni yana to'rtta konni, shu jumladan Janubiy Fuvaris, Janubiy Umm Gudair, Xumma va Arkni o'z ichiga oladi.

Birlashgan Arab Amirliklari ham dunyodagi eng yirik 10 ta neft ishlab chiqaruvchilar qatoriga kiradi, neft zaxiralari bo'yichabeshinchi o'rinda turadi. OPEK va Gaz eksport qiluvchi mamlakatlar forumi (GECF) a'zosi sifatida mamlakat bir necha yirik konlami, shu jumladan mamlakatning asosiy eksport oqimi bo'lgan Murbanni boshqaradi. BAA zaxiralarining 90% dan ortig'i Abu- Dabida, undan keyin Dubay va Sharjada joylashgan.

Mamlakatning asosiy konlaridan biri Abu Dabi orollaridan taxminan 84 km shimoliy-g'arbda joylashgan Yuqori Zakum konidir.

Hozirda kuniga 640 ming barrel neft qazib olinadigan konda taxminan 50 milliard barrel neft zaxirasi mavjud.

Yaqin Sharqda mintaqaviy jarayonlarda hukmronlik rolini talab qiladigan bir necha kuch markazlari mavjud. Ular orasida Saudiya Arabistoni, Eron, Turkiya va Isroil bor. Ularning tashqi siyosatini tahlil qilishda siyosiy realizm nazariyasi, shu jumladan neoklassik va neorealizm qoidalaridan kelib chiqish maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Siyosiy realizm asoschisi Xans Morgentau [Hans Morgenthau and Kenneth Thompson. 2005, 752 p.] anarxiya, hokimiyatga bo'tgan ishtiyoq va xudbinlik kabi abadiy tabiiy fazilatlar inson tabiatiga har doim xosdir, deb hisoblagan. Xalqaro munosabatlarning tabiati, inson tabiati kabi, anarxikdir. Binobarin, xalqaro munosabatlardan har qanday evolyutsiyani, urushlardan abadiy tinchlikka o'tishni talab qilish noto'g'ri. Ushbu anarxiyada kuch huquqi ustunlik qiladi. Shuning uchun xalqaro munosabatlar qoidalari eng kuchlilarini belgilaydi.

G.Morgentauga ko'ra, yetakchi kuchlar bilan raqobatlasha olmaydigan davlatlar xalqaro munosabatlarda bo'ysunuvchi rol o'ynaydi. Ularning mustaqilligi eng qudratli davlatlarning manfaatlari bilan cheklangan. Mamlakatlar o'zlarining mahalliy muammolarini kuchi teng yoki ustun bo'tgan davlat manfaatlari bilan to'qnashgunga qadar hal qilishlari mumkin. Kuchlar muvozanatini sizning foydangizga o'zgartirish uchun siz ittifoq tuzishingiz kerak. Biroq, bu ittifoqlar ham qisqa muddatli bo'tib, faqat ushbu mamlakatlarning milliy manfaatlari bir-biriga to'g'ri keladigan paytgacha amal qiladi. Davlatlarning milliy manfaatlarning to'qnashuvi muqarrar.

Yaqin Sharqda mintaqadan tashqari ikkita yetakchi mintaq - AQSh va Rossiya mavjud bo'tib, ular yetakchi mintaqaviy kuchlar bilan bir qatorda mintaqadagi kuchlar muvozanatini shakllantiradi. Boshqa davlatlar ushbu hokimiyat markazlarining siyosatiga amal qilishlari mumkin, faqat o'zlarining ustun manfaatlari o'rtasida mohirona manevr qilish orqali nisbiy mustaqillikni ta'minlaydilar.

Tinchlikni saqlash uchun kuchlar muvozanati asosiy o‘rin tutadi. Biroq, mintaqaviy jarayonlarning notinchligi sharoitida kuchlar muvozanati nihoyatda beqaror va tez o‘zgarib boradi, bu tashqi kuchlar ishtirokida muqarrar ravishda mahalliy to‘qnashuvlar bilan birga keladi. Ushbu muvozanat ko‘pincha mo‘rt bo‘ladi, chunki har bir davlat o‘z mohiyatiga ko‘ra uni o‘z foydasiga o‘zgartirishga intiladi, ammo “Arab bahori”dan so‘ng butun mintaqaviy xavfsizlik kompleksi asosiy omillarga ta’sir ko‘rsatadigan jarayonlarga duch keladi, shuning uchun qurolli mojarolar Yaqin Sharq uchun xarakterli bo‘lib qoladi.

G.Morgentau g‘oyalari K.Valsning asarlarida o‘zlarining tanqidiy rivojlanishini oldi. Qora Sharqdagi vaziyatni va Saudiya Arabistoni bilan Eron o‘rtasidagi keskin raqobatni tahlil qilib, u kelajakda Tehron tomonidan yadro qurolini ishlab chiqarishi mintaqaga avvalgidan ko‘ra ko‘proq tinchlik va barqarorlik keltiradi deb ishongan. Uning fikriga ko‘ra, Eronda yadro qurolining mavjudligi AQShni hujumdan tiyilishga majbur qiladi va unga Isroilni jilovlashiga imkon beradi. Agar Erondan keyin Saudiya Arabistoni yadro qurolini olishga intilsa, bu Tehron va Ar-Riyodni o‘zaro hujumlardan qaytarishga imkon beradi [Scott D. Sagan and Kenneth N. Waltz.2003, 220 p.].

K.Valsning fikriga ko‘ra, kuch yoki xavfsizlik dilemmasiga duch kelgan har qanday davlat xavfsizlikni tanlashi kerak. Shuning uchun Saudiya Arabistoni va Eron hamda Eron va Isroil to‘g‘ridan-to‘g‘ri hujumdan qochishadi. Xavfsizlikni ta’minlash uchun K. Vais davlatning omon qolishini ta’minlash va uning milliy manfaatlarini himoya qilish uchun zarur bo‘lgan “yetarlicha” quvvat darajasini hal qiluvchi deb hisoblaydi. Bundan tashqari, kuchning “haddan tashqari” ko‘payishi qurolli mojaroga kirish xavfi tufayli xavfli bo‘lib qoladi. Kuchning “ortiqchaligi” uning yetishmasligi kabi xavfli [K.Waltz. 1979, 251 p.].

Saudiya Arabistoni mintaqadagi va dunyodagi eng yirik energiya zaxiralariga ega bo‘lib, uni kuchli moliyaviy manbalar bilan ta’minlaydi. Bundan tashqari, Ar-Riyod an’anaviy ravishda “musulmonlar ziyoratgohlarini saqlovchi” sifatida Islom dunyosidagi alohida mavqeiga tayanadi.

Saudiya Arabistoni mintaqa rahbariyatiga bo‘lgan da’volarini islom olami bilan bog‘liq barcha masalalarda faol pozitsiyasi bilan oqlashga harakat qilmoqda. Saudiya Arabistoni an’anaviy ravishda butun musulmon dunyosini birlashtirgan Islom Hamkorlik Tashkilotida, shuningdek Arab davlatlari ligasida yetakchiligini namoyish etadi. Ar-Riyod Falastin davlatini yaratish tarafdori va Isroil davlatiga qarshi. Shu bilan birga, ma’lum bir tarzda, Saudiya Arabistonining pozitsiyasi uning AQSh bilan ittifoqi va uning hududida Amerika harbiy bazalarini joylashtirishi hamda nisbatan zaif harbiy salohiyati bilan buziladi [Kryuchkov I. 2007, C. 142-147].

Saudiya Arabistonining zaif harbiy-texnik salohiyati uni o‘nlab yillar davomida davom etib kelayotgan Eron bilan to‘qnashuvda oldini oladi. Hozircha Ar-Riyod Eron bilan Suriyada ham, Yamanda ham “duragay urushlarda” mag‘lub bo‘la olmaydi, ammo qarama-qarshilik butun mintaqada davom etmoqda, asosan uning geosiyosatini belgilab bermoqda.

Saudiya Arabistoni shialar ko‘p bo‘lgan Iroq va Bahrayn kabi davlatlar hamda Quvayt, Livan va Yaman kabi ozchilikni tashkil etadigan shia jamoalariga aralashish va beqarorlashtirish uchun Eronni ayblamoqda. SaudiyaArabistoniningpozitsiyasi shundaniboratki, Eronboshqadavlatlaming, xususan arab davlatlarining ichki ishlariga aralashishga haqli emas. Shunday qilib, Iroq arablar hamjamiyatining asosiy a’zosi sifatida boy tarixga ega. U arab dunyosida muhim kuch bo‘lgan va bo‘lishi mumkin. U Arab Ligasi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va OPEKning asoschilaridan biri, ulkan boyliklarga ega va bir kun kelib energiya bozoridagi asosiy o‘yinchi aylanishi mumkin. U Yaqin Sharqning markazida joylashgan, ammo saudiyaliklarning fikriga ko‘ra, uning salohiyatining katta qismi Eron aralashuvi bilan bostirilmoqda. Iroq 2003 yildagi AQSh bosqinidan keyin Eron ta’sirining kuchayishi uchun muhim maydonga aylandi.

So‘nggi o‘n yil ichida Yaman Saudiya Arabistoni uchun xavfsizlikka tahdid sifatida paydo bo‘ldi. Saudiya Arabistoni boshchiligidagi koalitsiyaning 2015 yilda eronparast “Ansor Alloh” guruhiga qarshi harbiy aralashuvi natija bermadi. Bundan tashqari, uzoq davom etgan mojaro Saudiya Arabistonining o‘zi hududiy yaxlitligi va xavfsizligiga tahdidlarni keltirib chiqardi. Masalan, 2019 yilning bahorida “Ansar Alloh” tarafdorlari Saudi Aramco kompaniyasining Saudiya nasos stantsiyalariga qarshi raketa hujumlari va uchuvchisiz samolyotlar hujumlarini uyushtirishdi va bu hujum Saudiya Arabistonidagi 300 ta “muhim harbiy nishon”, BAA va ulaming Yamandagi bazalariga qaratilgan kengroq kampaniyaning boshlanishi ekanligini

eTon qilishdi [Yemen's Future Looks Grim After Saleh Killing, Chatham House, 2019].

Livanda Ar-Riyod hukumat idoralarini kuchaytirish va eronparast Hizbulloh tomonidan vakil bo'Tgan parallel tuzilmalarni zaiflashtirish uchun hukumatga moliyaviy yordam ko'rsatmoqda.

Suriyada Saudiya Arabistoni boshidanoq rejim o'zgarishini yoqlab, B. Asad va uning "eronlik homiylari" ni Xalqaro jinoiy sudga topshirishga chaqirdi.

Misr Saudiya Arabistonining xavfsizlik manfaatlarida alohida o'rin tutadi. Bu Ar-Riyod bilan yaqin va tarixiy jihatdan chuqur va muhim aloqalarga ega bo'lgan eng yirik arab mamlakati. Qirol Abdulla 30 yildan ortiq vaqt davomida Prezident H. Muborak bilan yaqin aloqalarni saqlab kelgan. Inqilobiy qo'zg'olon paytidauni yoki uning yaqin ittifoqchilaridan birini rad etish Ar-Riyod uchun maqbul variant emas edi. M. Mursiy boshchiligidagi Mismatch yangi hukumati, Saudiya Arabistonining fikriga ko'ra, "Misr singari mamlakatni boshqarishga qodir emas va qobiliyatsiz bo'lib chiqdi" [Turki Al Faisal bin Abdul Aziz Al Saud. Saudi Arabia's Foreign Policy. Middle East Policy Council. 2013].

"Musulmon birodarlar" ning mamlakat rahbarligidan chiqarilishidan so'ng, KSA Qirol Abdulla Misr rahbariyatini tabriklagan va Misrning yangi hukumati uchun 5 milliard dollarlik grantlar, qarzlar va depozitlar ajratishga ruxsat bergan birinchi rahbar bo'ldi.

Eron Islom Respublikasi foydali geostrategik pozitsiyani egallaydi. Mintaqaning markazida joylashgan, shimoldan Kaspiy dengizi, janubdan Fors ko'rfazi va Hormuz bo'g'izi bilan yuviladi, bu orqali Fors ko'rfazining energiya manbalarini dengiz orqali tashish amalga oshiriladi. Eron Turkiya, Saudiya Arabistoni, Iroq, Janubiy Kavkaz va Markaziy Osiyo hamda Afg'oniston va Pokiston bilan chegaradosh bo'lib, Janubiy Osiyoga kirish imkoniyatini ochib beradi. Bu mamlakatga juda foydali harbiy va iqtisodiy pozitsiyani beradi.

Eron, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishga va uning energiya eksportiga bog'liqligini minimallashtirishga qaratilgan nisbatan rivojlangan sanoat bazasiga ega, bu hali ham yuqori.

Eronning tashqi siyosati mintaqaviy yetakchilikka bo'lgan ishonchga asoslangan va Islom respublikasi salohiyati va Islom inqilobi g'oyalariga asoslangan Islom olamidagi yetakchilikka da'vo qilmoqda.

Eronning ambitsiyalari va mafkurasi uning AQSh va Saudiya Arabistoni bilan doimiy qarama-qarshiligiga olib keldi. Vashington bilan raqobat harbiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarida sodir bo'lmoqda. Siyosiy jihatdan Tehron hozirgi paytda mamlakatni g'arbdan (Iroq va Turkiya), janubdan (Fors ko'rfazidagi arab monarxiyalari) va sharqdan (Afg'oniston) AQSh harbiy bazalari bilan o'ralganligini hisobga olib, Amerikaning Yaqin Sharqdagi rejalariga qarshi chiqmoqda, ulaming mavjudligiga tahdid solgan holda. Iqtisodiy nuqtai nazardan Qo'shma Shtatlar an'anaviy ravishda Islom Respublikasiga qarshi sanksiyalar siyosatini olib bordi, bu Eron iqtisodiyotini rivojlantirish uchun og'ir yuk.

Rossiya Federatsiyasi 1990-yillarda Yaqin Sharqdan deyarli butunlay chiqib ketdi. O'z o'rnini tikiash faqat XXI asrda boshlangan. Rossiyaning ta'sirini kuchaytirish jarayonlari mintaqadagi kuchlarning strategik muvozanatini sezilarli darajada o'zgartirgan "Arab bahori" jarayonlari tufayli keskin tezlashdi.

Rus mutaxassisi A. Kortunov ta'kidlaganidek, "nisbatan kam miqdordagi moddiy resurslarga sarflangan mablag'lar minimal jangovaryo'qotish bilan Moskva Yaqin Sharq sahnasidagi deyarli ko'rinmas ekstremaldan asosiy aktyorlardan biriga aylandi, bu holda bugungi kunda mintaqaviy xavfsizlikning yagona muhim masalasini hal qilib bo'lmaydi."

Yaqin Sharqda Rossiya harbiy-siyosiy omilga tayanadi. Shunday qilib, uning Suriya Arab Respublikasi hukumatiga harbiy yordami mamlakatdagi vaziyatning tubdan o'zgarishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. 2015 yildan keyin Assad hukumati pozitsiyalari zudlik bilan ag'darilish bilan tahdid qilinmadi va har bir bosqichda Rossiya-Suriya qo'shma operatsiyalari yangi muvaffaqiyatlarga olib keldi. Suriya Rossiyaning Yaqin Sharqdagi ta'sirining asosiy ko'rsatkichiga aylandi.

Boshqa nufuzli xalqaro o'yinchilardan farqli o'laroq, Rossiya Yaqin Sharqdagi mojarolarning deyarli barcha tomonlari - isroilliklar va falastinliklar, sunniylar va shialar, turklar va kurdlar, Eron va Fors ko'rfazi arab monarxiyalari bilan konstruktiv munosabatlarni o'rnatishga muvaffaq bo'ldi.

ADABIYOTLAR:

1. Ahmadullin V. Analiz interpretatsii termina «Blijniy Vostok» araboyazichnimi avtorami. // armiya i

obshestvo.. 2014. №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-interpretatsii-termina-blizhniy-vostok-araboyazychnymi-avtorami>

2. Ahmadullin V. Analiz interpretatsii termina «Blijniy Vostok» zapadnimi avtorami. //Vlast. 2014. №4. С. 126-130. -

<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-interpretatsii-termina-blizhniy-vostok-zapadnymi-avtorami/viewer/>

3. Are the Middle East and the Near East the Same Thing?. Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/story/are-the-middle-east-and-the-near-east-the-same-thing>

4. Blijniy Vostok. Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya.- [Elektronniy resurs] URL: <https://bigenc.ru/geography/text/1873301> (dataobrasheniya: 08.04.2020)

5. Buzan B. and Waever O. Regions and Powers. The Structure of International Security - Cambridge University Press, 2003. 564 p.

6. Buzan B. People, States and Fear. - Brighton: Wheatsheaf, 1983, - P. 106

7. Buzan B. and Waever O. Regions and Powers. The Structure of International Security.- Cambridge University Press, 2003 P 53. s. EPJ8. Hans Morgenthau and Kenneth Thompson, Politics Among Nations, 6th edition, New-York: McGraw-Hill, 2005, 752 p.

9. Isayev G. Chto takoye «Blijniy Vostok»? - [Elektronniy resurs] URL: http://www.perspektivy.info/book/chto_takoye_blizhniy_vostok_2009-09-30.htm (dataobrasheniya: 08.04.2020)

10. K. Waltz. Theory of International Politics. New-York. McGraw-Hill. 1979. - 251 p.

11. Kryuchkov I. Vneshnyaya politika Saudovskoy Aravii na Blijnem Vostoke v nachale 21 veka. // Vestnik volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4: Istoriya regionovedeniye. Mejdunarodniye otnosheniya. 2017. T. 22 №3. - С. 142-149. <http://www.iimes.ru/?p=383>

12. Ob izmeneniyah v voenno-politicheskoy obstanovke na Blijnem Vostoke I v Severnoy Afrike (30 marta - 5 aprelya 2020 goda). Institut Blijnego Vostoka. <http://www.iimes.ru/?p=68743>

13. Otsenki kitayskih spetsialistov deystviy VS Pakistana po podderjaniyu boyevoy gotovnosti bronetankovih podrazdeleniy. Institut Blijnego Vostoka.: <http://www.iimes.ru/?p=68758>

14. O problemah I planah Fransii v borbe protiv terroristicheskikh gruppirovok v zane Sahelya. Institut Blijnego Vostoka.: <http://www.iimes.ru/?p=68764>

15. Rasoul Sorkhabi. How Much Oil in the Middle East?. GeoExpo. 2014. - <https://www.geoexpo.com/articles/2014/Q2/how-much-oil-in-the-middle-east>

16. 1973-1975. Neftyanoy krizis. - <https://neftegaz.ru/news/finance/334146-1973-1975-neftyanoy-krizis/>

17. Regional insight - Middle East. BP- <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/middle-east.html>

18. Scott D. Sagan and Kenneth N. Waltz. The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed. - New-York: W.W. Norton, 2003. - 220 p.

19. Sredniy Vostok. Mirovaya tsifrovaya biblioteka.- [Elektronniy resurs] URL: <https://www.wdl.org/ru/item/11742/> (dataobrasheniya: 08.04.2020)

20. Sredniy Vostok. Ofitsialniy sayt YUNESKO - [Elektronniy resurs] URL: [http://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/es/page/concept850?clang=ru\(flaTao6panjeHua](http://vocabularies.unesco.org/browser/thesaurus/es/page/concept850?clang=ru(flaTao6panjeHua); 08.04.2020)

21. Top five countries with the largest oil reserves in the Middle East. NS Energy Company. - <https://www.nsenergybusiness.com/features/countries-oil-reserves-middle-east/>

22. Turki Al Faisal bin Abdul Aziz Al Saud. Saudi Arabia's Foreign Policy. Middle East Policy Council. 2013. <https://mepc.org/saudi-arabias-foreign-policy>

23. Yemen's Future Looks Grim After Saleh Killing. Chatham House, 2019. [<https://www.chathamhouse.org/expert/comment/yemens-future-looks-grim-after-saleh-killing>

24. Шермухамедова, Нигинахон. "Фалсафа." Тошкент: Noshir (2009).